

Գ Ր Ա խ Ո Ս Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ, ԲՆԱԿԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հայկական, Երևան, 1955 թ., 447 էջ:

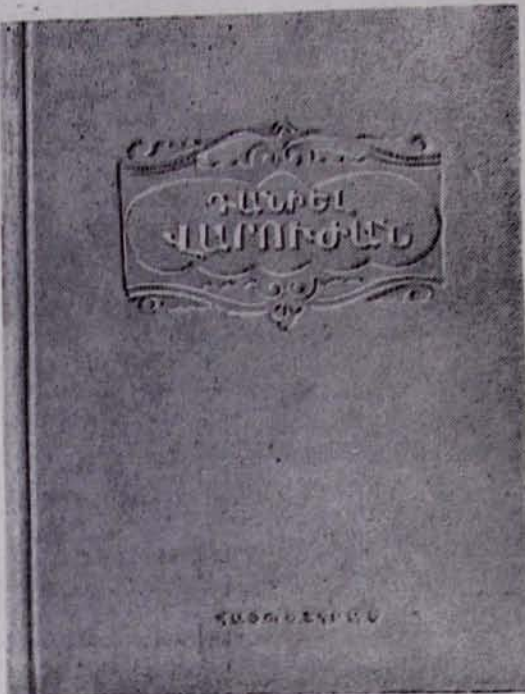
Սովետական Հայաստանի Պետական Հրատարակչությունը Ստեփան Տարանյան խմբագրությանը 1955 թվի վերջերս լույս տեսնող արևմտահայ մեծ բանաստեղծ Գրիգոր Վարուժանի բանաստեղծությունների ամբողջական ժողովածուն մի հատորի մեջ ուժեղացրեց:

Գրիգոր Վարուժանը արևմտահայ պոեզիայի խոշորագույն վարպետներից մեկն է, որը գրական ապարդ իշավ իր հետ բերելով նոր բմբուլներ, գրելու ինքնուրույն կերպ է օգտագործել, զգալիորեն ձևերի նվաճումներ, և իր մեծ տաղանդի ուժով բերողական արվեստը բարձրացրեց, Երան հաղորդելով նոր շունչ է ոգին նա ապրեց ընդամենը երեսուն և մեկ տարի: Եւր կարճատև բայց բեղմնավոր կյանքի ընթացքում նա ստեղծագործեց մեծաշունչ արժեքներ ինքնուրույն գեղարվեստական գործեր, որոնք պատմավոր տեղ են գրավում մեր գրականության ընդհանուր զանազանի մեջ:

Դրանով զանազան են շուրջ հատորներ, որոնցից երեքը՝ «Սարգստեղ»-ը, «Յեղիս սիրտը» և «Հերանա երգեր» լույս են տեսել հեղինակի կենդանության օրոք, իսկ վերջինը՝ «Հացին երգը» հրատարակվել է նրա մահվանից հետո, 1921 թվին:

Վարուժանի պոեզիան թե՛ թանկանկարի, թե՛ ժանրերի, թե՛ պոետիկական պատկերների և ձևերի տեսակետից բազմազան է և բազմաբան: Նա երգեց հայի տառապանքը և նրա սիրտը դուրս բաշեց դարավոր թմբկերից՝ ազատարարող ոգորումների ի խնդիր: Աշխատավորի ցավը երգեց նա, զրկվածի հուսահատությունը և միաժամանակ փառարանեց գեղեցկության և ուժի վերականգնման: Իր հոգը երևակայությանը, լեզվի նորություններին, հորդ ու գեղեցիկ պատկերներով նա ստեղծեց շրեղ ու անկորնչելի գեղեցկություններ՝ արժանի սերունդների անկաշառ հիացմունքին:

Վարուժանի բանաստեղծությունների առաջին հատորը՝ «Սարգստեղ»-ը ամփոփում է նրա ստեղծագործության առաջին տարիների վաղապես և որի մեջ արդեն իսկ երևան է գալիս ապագա մեծ բանաստեղծը:

Գրական հասարակացությունը չեղձորեն ողջունեց նրա մեջ բարձրագույն ազգային շունչը, ազգային ոգին:

1905 թվականին Վարուժանը հրատարակեց հանգիստ «Յեղիս սիրտը»: Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը ընդգեղ թուրքական բռնակալության, ահա գրքի գաղափարական բովանդակությունը: Նա բարձր է կորովի հայրենասիրական շնչով վերջ տվեց հին, ժողովրդական լավան երգերին, որոնք, Վարուժանից բացառապես առաջ, լցրել էին արևմտահայ գրական հրատարակչության մեջ: Նա գրքի էջերում պայքարի և ազատասիրության գաղափարներ է թափում:

Բանաստեղծը պայքարի հրավեր է կարգում իր բազմաշարժար ժողովրդին: Մի քանի բանաստեղծությունների մեջ սրտամեղի և մռայլ դուռներով նկարագրում է թուրքական կոտորածները («Ջարդը», «Կիլիկյան մոխիրներում»), մահվան տխուր տեսարանները, որոնք նրա գրքի տակ երբեմն հանդես են գալիս նախադասական դժգոհությամբ և բանաստեղծը պայքարի դրոշմ է բարձրացնում: Անցյալի հայրենասիր հերոսների անձնուրաց պայքարի օրինակով, նա կոչ է անում նոր սերնդին՝ պայքարել հանուն ժողովրդի ազատության և ժողովրդի համար նվաճել հաց, ազատություն, արդարություն: «Կոմի երթ», «Պապա», «Դուրսագնի մը սուրին», «Հաղթողը», «Հովիվը» ստեղծված են ազատագրական պայքարի հոգ շնչով:

Արդարության և ազատության գաղափարները դուրսագնեց են ծնում: Դուրսագնեց են Վարուժանի հերոսները այր թե կին, հովիվ թե զինվոր, ծեր թե երիտասարդ: Երանք ազատության, արդար վաստակի անձնուրաց պայքարներ են:

Ազատությունն արդարաբան է, և նրա շնորհիվ է, որ ժողովուրդը «Դուրսին մեջ ա՛յ կա՛ն ունի, տաշտին մեջ ա՛յ հաց ունի»:

Վարուժանը պայքարի երգիչ է. նա կոչ է անում պայքարի դուրս գալ սուլթանական բռնակալության դեմ: Այդ տեսակետից բնորոշ է «Հովիվը» բանաստեղծությունը, որի առաջին մասում Վարուժանը մեծ

նկարագրում է հովիվի՝ իր հոտի հետ միասին գյուղ մտնելու տեսարանը՝ Պար իրիկնամուտ է, և ոչխարներն իրենց «կաթնեղ ծիծերը» ազդերի մեջ սեղմելով գյուղ են մտնում, մինչ

«Ինձ մտապահ գետակն շանցած՝ արդեն կը լեցվեր Գյուղը ամբողջ մայունով և բույրերով լեռնաբերու Նրբ առջևն կհաշին զոռ գամփրոնները հոտին՝ Գեղջուկ արդար սրբաթափունց տունն իրենց խույս կու տային»:

«Հովիվը» բանաստեղծության կենտրոնական զեմբը ինքը գյուղի հովիվն է, խոսուկ կանգնած՝ հոտին վերև, հովիվի իր հրապուրիչ ու մարդկային պատկերի մեջ:

Այնուհետև ձևավորվում է, գոմի և թոնրատան ձմեռային կյանքը: Զմայնիկ բանաստեղծությամբ և անգերազանցելի արվեստով մեզ տրվում է գեղջկական կյանքը իր էության մեջ պարզ ու հասարակ, իր հատկանշական կողմերի մեջ թովիչ ու քաղցր, երբ գիշերները դուրսը ոռնում է քամին և խորհրդավոր սուլումով խրճիթի դռնակն է ծնծում, մինչ շինականները, այդ պարզ ու սրտառու մարդիկ, հավաքված թոնիրների շուրջ, հերթափոխներ թնկի լիս գիշերներ են լուսացնում:

«Այն ատեն ես կրակի դրվարածին ալուր,

— «Պապո, պատմե, լեռներու կուգեմ հերթաթ մը ազվոր»:

Նվ հերթաթ ու իրականություն միասնաբերում են երանց երևակայության մեջ, կյանքի տխուր իրականության շափ, հերթաթը իրականի հետ շփոթելու շափ: Այս անձնական կյանքի հիշատակներ, ապրված կյանքի քաղցրահույզ կամ արտաճիկ վերապրումները գալիս են ձմեռվա երկար և անհուն գիշերների ծանձուրթը մեղմելու: Օրերն այսպես անդամ ու թավազվոր սահում են:

Գարուն է նորից: Կյանքը վերսկսում է գյուղում, գեղջուկն ապրում է իր առօրյա աշխատանքով և վառ, պայծառ հավատով է դիմադրում ավետարներ գարունը այն քաղցր ակնկալությամբ, որ նոր գարունը նոր երջանկություն կբերի:

Բայց ահա արնան մի տխուր օր հովիվը գյուղ վերագառնալիս տեսնում է, որ մեռելական մի լուծվում է տիրում գյուղում: Մի ահավոր սարսուռ է զգում նա:

«Կարծես քալեր ամառի դամբարանի մը մեջ խոր»:

Հովիվն իմանում է, որ «զգլրաշենը» մտել են գյուղ, կործանել ու թալանել են ամեն բան, համատարած սգի մատնելով գյուղը: Մեր հովիվը այնպիսի համբերում, վեր է կանգնում որպես ժողովրդական վրեժի մարմնացում, զենքի դեմ զենքով պայքարելու վճռով՝ «ափն ընդ ափան և ատամն ընդ ատաման», և, հովվական ցուպի փոխարեն, այս անգամ վերցնում է իր հրացանը և բարձրանում լեռ, որպեսզի

«Ժանիթի դեմ ես ժանիթ, Թաթի դեմ Թաթ վրիժառու: Թող ոսթիները գիտնան՝ որ խաշնաբածն այս երկրին Պիա՝ լիժողու որ հանգիստ ուտեն խրլած ոսկորներին»:

«Ցեղին սիրտը» հատորի հիմնական իդեան, գաղափարական բովանդակությունը՝ ազատագրական պայքարն է և հայրենասիրությունը: Վարուժանը երգել է նաև հայ պանդուխտի վիշաք, հայրենի հողի և օջախի

սերը, «ավերակ տան մեջ անտերունը թողված» վշտահար մորը («Կարոտի նամակ», «Պատվեր»):

Երիտասարդներ հայրենի տունը լքած գիտնում են օտարություն: Տներ դատարկվում են: Պանդուխտության մեջ մարդիկ հյուծվում են կարոտից, քայքայվում են ֆիզիկական և հոգեպես: Այդ աշխատեցող նահանգի դեմ հարկավոր է թուփ կանգնեցնել: Այս է վարուժանի առաջադրած հայրենասիրության գլխավոր խնդիրը: Նվ վարուժանը երգում է Հայրենի հողի և օջախի սերը՝ սեփական տան սերը՝ հանգիստ ու երջանիկ կյանքի հեռանկարներով քաղցրացած: «Կարոտի նամակ», «Պատվեր» բանաստեղծությունների հիմնական տրամադրությունը այդ հարցերից է թեևազրված: Այս անգամ հանգես են գալիս մայրերը, որպես սիրագործ ու զգայուն հայեր տան շեմքից ներս: Նրանք են պահում, պահպանում հայրենի տունը՝ աչքները օրհորում սեևած իրենց պանդուխտ որդիների ճանապարհին:

«Կարոտի նամակ» բանաստեղծության մեջ «հայրենի տունը շենցնելու» հողբանությունն է խոսում: Բանաստեղծության առաջին հինգ տների մեջ վարուժանը ներկայացնում է «ավերակ տան մեջ անտերունը թողված» մոր վշտահար պատկերը, որի սիրտը ծկատվել է կարոտից և սպասումից: Գերբազմանի կերպն հասած կնոջ միակ փափագն է տեսնել իր որդուն ու նոր մեռնել:

«Այ, քեզ տեսնեն անգամ մ'աչքերս ու փակեն Թող հողիս ալ իրենց տակ»:

Նվ կարոտից փռվելով սրտով ծայն է տայիս նա. «Նկո՛ւր, որդյա՛կ, հայրենի տունը շենցուր...» Դուռն են կոտրեր, մառաններն ո՛ղջ դատարկեր, Կը մրտենն ներս լուսամուտեն ջարդափոշուր

Գարնան ամբողջ ծիծառները:

«Պատվեր» բանաստեղծության մեջ պանդուխտ ընկերը Հայրենիք մեկնող իր ընկերոջ պատվեր է տալիս իրենց գյուղն ու տունը այցելելու:

«Ընկե՛ր, պատվեր մը ունիմ բու հողիդ հանձնելու. Հայրենակիս օտերուդ կապելու սիրտ մը ունիմ...» Ծամբուդ վերա, Ալիսի ջուրերուն մոտ այցելու, Ուրիշագարդ գյուղ մը կա. Նե՛րս մրտիր, ան

գյուղն է իմ»:

Մոր ու հայրենական տան կարոտից մղված է հեգ պանդուխտի սիրտը: Դեպքերի դաժան ճնշմամբ հայրենի տնից արտահանված տառապում է նա տարագրության մեջ: Նվ մայրը, «զողզող» ու «մոխրագեն» գործած արգեն, սպասում է իր որդուն, նրա պանդուխտի օրերն իր արտասուքի շիթերով համբուլով: Սակայն այդ շարիքը համբ կրավորականությամբ տանողներից չէ այդ աղան: Նրա անհկուն և անկապտելի հողու մեջ վրեժի կրակն է բոցավառված:

«Հանձնե մորս իմ և բն»՝ որ օրհնե զայն իր ձեռքով. Զայն թող օժն իր աչքին արտոսրներովն ազոթիկը. Նվ գրելուսն սե բող առնե, բայց սիրտն առնե թող

կորով.

Զի, ընկե՛ր, այդ նամակին մեջ կարծիր Ուխտս եմ

զբեր»:

Նա զինվորագրված է ազատագրական պայքարի, արյան մինչև վերջին կաթիլը պայքարելու սրբազան ուխտ է արած: Նրա մեջ հառնել է նախնիների ազա-

տասնորվյալն ոգին Վարուժանը նորից գտնում է կովի անհրաժեշտության «Հայրենի լեռներ» բանաստեղծության մեջ Հարցը շնչառիկ բացահայտությամբ է լուսավորում Հայրենի լեռներում մեր նախահայրերը առաջին մեկ օրից պայքարել են բանակարների դեմ Այդ լեռները ոչ միայն մեր հարստության գանձարաններն են ու հանքերը, սրտցից կառուցվեցին մեր պալատներն ու հայաշեն բազարները, այլև նրանք երբեմնի պայքարների ընթացքում թշնամու դեմ անասիկ թերզի գեր են խաղացել՝ իրենց փառարների մեջ թաքցնելով փրկությունը Մակայնը դրանք թափուր են այսօր, զրկված իրենց «շողապտակ փառերին» և «հերոյա հերոսներին»։ Բանաստեղծի ամբողջ ցանկությունն է, որ նոր սերունդը գտնու նրանց, «բլրա գրացի արևուն», զինվել շանթերով, «բլրա աստղահամար զորք»՝ արժանապաշտ համար հերոսական հաղթանակին։

Վարուժանի երրորդ հատորը վերնագրված է «Հեթանոս եղբի»։ Այս հատորը մի զեղեցիկ համադրություն է, անցյալի հերոսական օրերի և ներկայի պայքարի ոգով բարախուն Վարուժանի թերթագրական արվեստը այստեղ հասել է նոր նվաճումների Բանաստեղծը կյանքի, աշխարհի և երևույթների վրա նայում է հասուն արվեստագետի աչքերով։ Լիրիկական շերտով լի, անկեղծ հուզականությունը, սրանցիկ բանաստեղծական պատկերներն ու համեմատությունները, արտահայտչական ձևերի բազմազանությունը, ձևի և բովանդակության ներդաշնակությունը, նախ, զուսպ զեղ լեզուն առանձին զեղեցիկություն է հրապույրում ևն առաջին Վարուժանի բանաստեղծական արվեստին։

Վարուժանի նպատակն է եղել անցյալի հերոսական օրերի ոգեկոչումը, հերոսների հայրենասիրությունը, ազատասիրությունը, բմբուսությունը, սիրո և զեղեցկության պաշտամունքը ներարկել նոր սերնդին։

«Հեթանոս եղբի» գրքի երկրորդ բաժինը «Գողգոթայի ծաղիկներ» խորագրեր ունի Բանաստեղծական այս շարքի մեջ հումանիստ և դեմոկրատ բանաստեղծը իր մարդկային վերաբերմունքն է դրսևորել կյանքի ցավերի նկատմամբ («Բանվորուհին», «Բեկեցիկը», «Մեռնող բանվորին», «Խաբված կույսեր», «Մերենանեքը», «Մայիս մեկ»)։ Փողը ոչ միայն ավեր է սփռել բնկերային հարաբերությունների վրա, այլև իր կործանարար ազդեցությունն է թողել բնասանկան և անհատական հարաբերությունների մեջ։ Մի տեղ ծանր աշխատանքի տակ բանվորը բթացել, խեղանդամվել և պատուհաս է դարձել իր կնոջը, խեղանդամվել և «Սպասում», մի ուրիշ տեղ երգում է խաբված կույսերի մորմորը («Բեկեցիկը»), մի երրորդ տեղ շենքի հանգույն» երիտասարդը մի պատու հացի գուն է, գործատան մեքենաները նրա կրճի տակ թորախտի բույն են գրել։ Այդու նկարագրվում են գործատան մեքենաները, որոնք «գաճի պես կարմիր են» և իրենց զլանների տակ ձգվում են բանվորների կյանքը կյանքը

գտնել է վերա և պատիժ Բանաստեղծի համակրանքը այդ զրկվածների, խաբվածների, անմասնագիտների կողմն է, և նա զայրույթով է լցվում այդ անիրավ աշխարհի դեմ։ Նա սիրում է տառապյալներին և նրանց գտնու է պաշտպանում։

Վարուժանի վերջագույն մարդկությունը ուղադաշի նկատմամբ լավատես է, նա զգում է, որ ժամանակաշրջանը հզի է մեծ պայքարների երկունքով։ Ժողովուրդները ծառանում են իրենց տերերի դեմ։ Ամենուրեք սրտում են «հրավերները, կովին և խոտամուկները երազին»։

Վարուժանի եղբրական մանկանից հետո (1915 թ. ապրիլ) նրա աշակերանների և բարեկամների կողմից 1921 թվին հրատարակվեց «Հային երգը» հատորը։ «Հային երգը» հայկական «Մշակական»-ն է և վարուժանի տաղանդի մեկ ուրիշ վկայությունը, այս անգամ գլուղական միջավայրից։ Դա հայ գլուղի փայլուն ներդրումն է, որտեղ նա երգում է գլուղական ախտաանքը և այդ աշխատանքի արդյոք փաստակը՝ հացը, հացով ստեղծված առատությունը, խաղաղությունը, բերկությունը։ Վարուժանը գլուղական վառ կոյուրիով երգում է աշխատանքի մարդուն՝ գլուղացուն, մշակին։ Գիրքը գլուղի զեղանկարչական պատկերն է։ Ահա մեր աչքերի առաջ է հայ գլուղը իր հունձով, արա ու անդատանով, «ցորյանի ծովերով», իր մշակներով և հմայիչ անդորությունը։ Վարուժանը հայրենասերի սրտով և սիրով երգում է հայրենի բնության զեղեցիկությունները։ Բնության բարբրները, հայ գլուղացու, մշակի ծրաշան աշխատանքին միացած, կվերացնեն կարիքն ու աղքատությունը։ Գլուղի մշակները սրբան առողջ, բաշ ու կորովի են, նույնքան բնավորությամբ բարի են, սրտաբաց, անշար և բուրբղ հոգիներով, որոնք խինդ են ցանում հայ գլուղներում։

«Յանհ», ցանհ», նույնիսկ հետո սահմանեն,

Աստղերու պես, ալիքներու պես ցանհ»։

Միտերն ի՛նչ փուլթ թե հատիկներդ կավարեն,—

Տեղը Աստված պիտի մարգրիտ սերմանե»։

Եվ հողը առատորեն վարձաարում է մշակի աշխատանքը։

Հունձի ժամանակ ցորենի ծովերով հորդում են գաշտն ու արտերը և ցորեններով լցվում են ամբարները։ Թուր մարդկանց համար հանգիստ ու երջանիկ կյանք է ցանկանում բանաստեղծը։ Նա «Անդառառան» բանաստեղծության մեջ համայն աշխարհի համար «խաղաղություն», «բերրիություն», «առատություն», «պաղարներում» է ցանկանում։

Մեծ է և արժեքավոր Վարուժանի գրական ժառանգությունը։ Նրա ստեղծագործությունը իր արժանի տեղն է գրավում հայ ժողովրդի գրականության ռանյա ֆոնդի մեջ։

Գ. ՀԱՍԻՏՅԱՆ

